

יוסי שינובר

"וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה"

ראשי פרקים:

1. הקדמה
2. "וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה"
3. "חטא כדי שיזכה חברך"
4. שיטת הסוברים: "הלעיטנו לרשע וימות"
5. "אפרושי מאיסורא" והקשרו לעניינו
6. שיטות הראשונים, האחרונים, ופוסקי זמנינו בנושא זה

1. הקדמה

*האם מותר לחייל שנמצא בשבת בבסיס צבאי להעביר אוכל לחיילים הנמצאים במקום אחר, תוך כדי עשיית עבירה קלה (שבות), כאשר הוא יודע שאם לא יעשה כן, הם יבשלו אוכל בשבת ויעברו על איסור חמור יותר? * האם מותרת תנועת נוער מעורבת? האם מותר לעבור על איסורים קלים יחסית (בינו לבינה), על מנת לקרב נוער זה לשמירת תורה ומצוות? *הכנסתי עוגה לתוך התנור 5 דקות לפני שבת, ללא ידיעה שהשבת נכנסת, האם מותר לי להוציאה לפני שתאפה למרות שהשבת נכנסה? שאלות אלו ועוד רבות אחרות עולות מדברי הגמרא במסכתנו: "וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה?!" האם ניתן לומר לאדם לעשות עבירה קלה, כדי שינצל מעבירה חמורה יותר?¹

2. "וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה"

הגמרא בקידושין (נ"ה ע"א) מביאה את המשנה ממסכת שקלים: בהמה שנמצאה מחוץ לירושלים בשטח שבין ירושלים עד מגדל עדר (ליד גוש עציון), ברדיוס הזה לכל כיוון, וקיים חשש שזו בהמה שהיתה אמורה להקרב אצל המזבח, בודקים את מין הבהמה: אם זו בהמה ממין זכר, הרי היא כנראה קרבן עולה (שמוקרבים זכרים) ואם זו נקבה, דינה כקרבן שלמים. שאלה הגמרא: הרי גם לקרבן שלמים ניתן להביא זכרים. אם כן, מדוע הגמרא אמרה שאם נמצא זכר סימן שהוא דוקא עולה? - תירץ ר' אושעיה: מדובר באדם שרצה לחלל את הבהמה על מעות ולהקדישה חזרה לבית

¹ אין במאמר זה להביא לפסיקת הלכה בשאלות אלו, ודין זה הוא פן אחד מיני רבים בשאלות אלו.

המקדש, ובמציאות זו מחדשת המשנה שאם ירצה לחללה, יצטרך לשלם אף את סכום קרבן העולה, בנוסף לסכום השלמים.
 על כך תוהה ר' יוחנן (נ"ו ע"א): "וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה!!" האם ניתן לומר לאדם שיעשה עבירה קלה, כדי שיוכל לתקן מציאות מסויימת?! מכיוון שאסור לחלל בהמה תמימה, אם כן בעצם חילולו הוא עובר על לאו דאוריתא כדי לתקן בהמה זו! תירץ ר' יוחנן: אין מדובר שמחלל אותה כשהיא תמימה, אלא ממתין עד ש"תומס" (תקבל מוס שאינו עובר) ואז ממילא יוכל לחללה: לוקח שתי בהמות, וע"י תנאי כפול מחלל בהמה אבודה זו (אם זו עולה, תהא זו עולה תחתיה והשניה שלמים, ואם זו שלמים, תהא זו שלמים תחתיה והשניה עולה).
 ניתן להסיק מגמרתינו, שלא ניתן לומר לאדם חטא כדי שתזכה **ודעה זו היא לכונ"ע**, מכיוון שאף אחד לא חלק על דעה זו בגמרתנו.

3. "חטא כדי שיזכה חברך"

הגמרא בשבת (ד' ע"א) אומרת, בעי רב ביבי בר אביי: האם מותר לאדם שהכניס פת לתנור בשבת, לרדותה (להוציאה מהתנור) לפני שתאפה ויתחייב המכניס בחטאת. מבררת הגמרא באיזו מציאות מדובר: אם מדובר בשוגג, שלא ידע שעכשיו שבת, או שלא ידע שמלאכה זו אסורה - האם לא הזכירו לו שעכשיו שבת, או שמלאכה זו אסורה? ואם מדובר במזיד, אז היה צריך להתחייב סקילה ולא חטאת שהרי תחילתו וסופו במזיד?
 מתרץ רב שילא: מדובר במציאות של שוגג, וכל שאלת רב ביבי היא, האם ניתן לומר לאדם **אחר**, שרוצה להוציא פת זו מהתנור ולהציל את חברו מחיוב חטאת, לעשות כן. שואל רב ששת: "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך!!" האם ניתן לומר לאדם שיחטא באיסור קל (הוצאת הפת) כדי שחברו לא יתחייב בעונש חמור (חטאת)!! תירץ רב אשי: אכן מדובר במזיד וצריך לומר: "לפני שיבוא לידי איסור סקילה".
 עולה מגמרתנו, שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, **ודעה זו היא לכונ"ע** מכיוון שהגמרא לא הביאה דעה שחולקת על כך, אלא תירצה תירוץ ענייני.
 מקשה מסורת השי"ס בקידושין: "וצ"ע כי בערובין לב ע"ב אמר: ניחא ליה לחבר דלעבד איסורא זוטא ולא לעבד עם הארץ איסורא רבה."

הגמרא בעירובין (ל"ב ע"ב) אומרת: אדם שאמר לחבירו: "צא ולקט לך תאנים מתאנתיי" - אוכל מהם ארעי ומעשר מהם ודאי, אדם שאמר לחבירו: "מלא לך כלכלה (סל) זו תאנים מתאנתיי"-אוכל מהם ארעי ומעשר מהם דמאי.

"וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה"

שורש ההבדל בין המקרים הוא, שכאשר מלקט בסל, יודע בעל הבית מהי הכמות אותה ליקט חברו, וסביר להניח שיעשר על כמות זו, ולכן מעשר מהם דמאי.

על מקרה זה אומר רבי: במה דברים אמורים-בבעה"ב עם הארץ, כי יש חשש שלא עישר, אך אם בעה"ב הוא "חבר" (אדם המכיר את פרטי הדינים) מותר למלקט לאכול ללא עישור כי ודאי בעל הבית עישר פרותיו.

לעומתו, אומר רשב"ג הפוך: דווקא כשבעה"ב עם הארץ, אינו צריך לעשר, אך אם בעה"ב הוא חבר, צריך לעשר מכיוון שאנו לא חושדים בחבר שיעשר שלא מן המוקף ומכיוון שהתאנים שליקט לא קרובים לשאר התאנים, בוודאי שלא עישרן ולכן המלקט צריך לעשרן וודאי.

לאחר דיון, הגמרא מגיעה למסקנה זו:

"צא ולקט לך תאנים מתאנתי"- בעה"ב עם הארץ שאמר לחבר, "מלא לך כלכלה זו תאנים מתאנתי"- בעה"ב חבר אמר לעם הארץ, וחבר אחר שומע זאת, וכל שאלת הגמרא היא מה יעשה אותו חבר. לפי רבי: יוכל לאכול ללא עישור, מכיוון שבעה"ב חבר ודאי עישר. לפי רשב"ג: לא יאכל עד שיעשר, מכיוון שאנו לא חושדים בבעה"ב חבר שיעשר שלא מן המוקף, ולכן מכיוון שתאנים אלו לא לוקטו מן הסמוך- וודאי שלא עישרן ולכן צריך לעשרן.

דנה הגמרא, מהו שורש מחלוקתם ועונה:

רבי סבר: נוח לחבר שיעשה איסור קל (עישור שלא מן המוקף) ולא יעשה עם הארץ איסור גדול יותר (אכילת טבל). רשב"ג סבר: נוח לחבר שיעשה עם הארץ איסור גדול והוא לא יעשה אפילו איסור קטן.

אם כן, יוצא ממסכת ערובין, שהכלל "וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שיזכה חברך" נתון במחלוקת תנאים.

ניתן לתרץ ולאמר, שישנו הבדל מהותי בין ערובין לקידושין:

בקידושין כתוב: "וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה" - מדובר על האדם עצמו, בערובין, מדובר במציאות בה אדם מציל את חברו מאיסור חמור יותר.

ז"א- כאשר מדובר בתיקון עצמו-לכו"ע אסור לו לעבור על איסור קל כדי שינצל מאיסור חמור יותר, אך כאשר רוצה לעבור על איסור קל, כדי שחבירו ינצל מאיסור חמור יותר - דבר זה נתון במחלוקת.

אך עדיין קשה מערובין על שבת, שהרי בשני המקרים מדובר על בין אדם לחבירו. תוסי' בעירובין (ד"ה "ולא") מתרצים כי ישנו הבדל בין המקרים: בעירובין, בעל הבית מכניס את המלקט לאיסור, ולכן ישנה מחלוקת, האם מותר לו לעשות כן או לא, ואילו בשבת אין קשר בין מכניס הפת לתנור לבין המוציא, ולכן לכו"ע אסור. ממשיך תוסי' ושואל, מדוע כהן שעלתה לו יבלת, חבירו חותך אותה בשיניו, כדי שיעשה עבודתו, והרי אסור לעשות איסור קל כדי שיזכה חברו! תירץ רבנו יצחק: ישנו הבדל בין מדביק הפת, שממש פשע, כיוון שעשה זאת סמוך לחשכה, לבין כהן שלא פשע כלל.

קול ברמה

ממשיך לשאול תוסי' ממסכת גיטין: מדוע משחררים שפחה שחציה אשה וחציה בת חורין, הרי עובר בעשה, ותירץ מספר תירוצים:
א. בשפחה מדובר על מציאות של אונס, מכיוון ששפחה זו להוטה לזנות - ודאי תכשיל אחרים, והרי זה כאונס, לעומת המדביק את הפת, שם אין אונס כלל.
ב. שחרור השפחה הרי זה כמצוה דרבים ומצוה דרבים שאני.

א"כ, אנו יכולים להוציא מספר מקרים, בהם ניתן לומר לאדם: "חטא כדי שיזכה חבירך":

א. מצוה דרבים.
ב. כאשר האדם גורם לחבירו את העבירה.
תוסי' בשבת (ד"ה "וכי"), מתרץ תירוץ נוסף והוא- כאשר החטא שיעבור יהיה בעשה, מותר לך לעבור איסור קל, כדי שהוא לא יעבור על איסור חמור.

לסיכום, ישנם שלושה תנאים לאמירת "חטא כדי שיזכה חבירך":

- א. מצוה דרבים.
- ב. כאשר האדם גורם לחבירו את העבירה.
- ג. כשעובר על מצות עשה.

4. שיטת הסוברים "הלעיטנו לרשע וימות"

לעומת הסוברים שצריך לעשות עבירה קלה ע"מ להוציא אדם אחר מעבירה חמורה, ישנם הסוברים: "הלעיטנו לרשע וימת".
המשנה במסכת מעשר שני (פ"ה מ"א) אומרת:
א. צריך אדם לעשות סימן בכרם רבעי, על מנת שידעו האנשים לא לאכול ממנה.

ב. על כך אומר רשב"ג: סימן זה הוא דוקא בשנת השמיטה ששדה זו הפקר, אך בשנים רגילות - "הלעיטנו לרשע וימת" - אין אנו אחראים על האדם שנכנס לשדה ע"מ לגזול ואוכל בעבירה.

ג. ה"צנועים" היו מחללים את כל הנלקט מכרם רבעי כדי להוציא את הרשעים מן העבירה.²

מגמרא זו עולה כי לדעת הסוברים "הלעיטנו לרשע וימת"- אין עושים פעולה מיוחדת כדי להוציא אדם מעבירה, ולדעת החולקים עליהם - צריך לעשות פעולה, כגון סימנים בכרם רבעי, אך **לכו"ע אין לעבור על איסור ע"מ להציל אדם מאיסור חמור.**

⁴ יש לציין שרשב"ג הולך לשיטתו, שהרי במסכת עירובין סבר רשב"ג: "נוח לו לחבר שיעשה עם הארץ איסור גדול והוא לא יעשה איסור קטן".

וכן דעת המאירי, שמוטב שישתמשו בחטא ויאכלו דבר אסור, והגדיל לומר ר"ש סיריליאו בפירושו לירושלמי, שעדיף שיהיו כמה שיותר איסורים, כדי שימות מהרה! הרדב"ז, לעומתו, (שו"ת הרדב"ז אלף תקמ"ג) מסביר, כי הצנועים אשר חללו את המעות, עשו זאת כי חלקו על רשב"ג וסברו שלא אומרים "הלעיטנו", אך עדיין אין זה מקור לכך שמותר לעשות איסור קל, ע"מ להפריש אדם אחר מאיסור כבד.

המקור היחיד הקושר את "הלעיטנו" ל"חטא כדי שיזכה חבירך", נמצא בשו"ת הרדב"ז (אלף שני"ז), בשאלה על ראובן שגירש אשה בתנאי שלא תנשא לשמעון שנחשד עליה, ורוצה שמעון לישא אותה לאשה ונמצא הגט בטל ויקיים איסור אשת איש. האם צריך ראובן לגרשה בלא תנאי כדי שתנשא לשמעון ולא תחיה באיסור אשת איש. ועונה הרדב"ז: **"ולא נתיר לו אנחנו איסור הקל כדי שלא יעבור איסור חמור, ואדרבא, 'הלעיטנו לרשע וימת'."**

המשני"ב (רנ"ד ס"ו סקל"ט) על דברי השו"ע, האומר, כי מדביק פיתו לתנור - מותר להוציא את הפת, לפני שיעבור על איסור סקילה, כותב כי בהו"א חשבנו "הלעיטנו לרשע וימת" קמ"ל דשרי, זאת אומרת שמותר לחטוא כדי להציל את עצמו. ומוסיף ואומר: כ"ש בשוגג מותר להוציא מידי עונש חטאת, אך כל זה לעצמו, אך לאדם אחר אסור להוציא את הפת, ואין אומרים לו לאדם עשה חטא קל כדי שלא יבוא חבירך לידי איסור חמור, "כיוון שחבירו פשע במה שהדביק".

אך מוסיף המשני"ב, שכל זה לעניין אפיה, אך לעניין בישול - פשוט הוא שמותר לחבירו להוציא את הסיר לפני שיבוא חבירו לידי איסור, כי בסילוק הקדירה - אין איסור וממילא יש מצוה לאפרושי מאיסורא! עתה נדון האם "אפרושי מאיסורא" הוא דוקא בדבר שלא יעבור עבירה, או גם אם יעבור עבירה קלה.

5. "אפרושי מאיסורא" והקשרו לענינינו

הגדרת האנציקלופדיה התלמודית למושג זה היא: **"חייב אדם למנוע את חבירו מלעשות דבר איסור"** והשאלה המתבקשת לענינו - האם גם במחיר של עשיית איסור קל או עבירה קלה.

הגמרא בברכות (כ" ע"א) מספרת על רב אדא בר אהבה, שקרע בגד כלאיים מאשה שלבשה בגד זה בשוק.

"א"כ, ניתן להסיק מכאן כי מותר לעבור עבירה קלה (כבוד הבריות), כדי להפריש אדם מאיסור כבד (כלאים).

במסכת בעירובין (ס"ג ע"א) מסופר על רבינא שישב לפני רבו - רב אשי. לפתע ראה אדם שקושר את חמורו לעץ בשבת (אסור להשתמש באילן משום שבות). אמר לאותו אדם שדבר זה אסור. כאשר רמז לו רב אשי, שזו הוראת הלכה לפני רבו, ענה לו רבינא: "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ד'". זאת אומרת: כל מקום שיש בו חילול ד' אין חולקים כבוד לרב.

"א"כ, מותר לעבור על איסור קל, כדי להפריש אדם מאיסור כבד.

ניתן לדחות ולומר שישנו הבדל בין "אפרושי מאיסורא" לבין "חטא כדי שיזכה חבירך": "אפרושי מאיסורא" הוא, כאשר האדם נמצא בתוך האיסור, ודוקא במקרה זה מותר להוציאו מידי האיסור, כמו אותו אדם שכבר קשר את חמורו לעץ, או אותה אשה שכבר היתה לבושה בבגד כלאים, אך "חטא כדי שיזכה חבירך" הוא כאשר האדם טרם הגיע לאיסור, לדוגמא: המדביק פיתו, שעדיין לא הגיע לאיסור חטאת.

דחייתנו היתה טובה אלמלא הגמרא במסכת שבת (מ"ב ע"א). שם מסופר על ר' יצחק בר אבדימי שנכנס עם רבי בשבת לבית המרחץ, וביקש לשים פח של שמן ע"מ שיפשיר ויתחמם קצת, כדי שיוכל רבי לסוך בו לפני הרחיצה. אמר לו רבי שיעביר את השמן לכלי שני, ע"מ שלא יתבשל בשבת ושאלה הגמרא: איך אמר לו רבי כך, והרי אמר רבה בר בר חנא בשם ר' יוחנן שאסור להרהר בדברי תורה בבית המרחץ. ענתה הגמרא: "אפרושי מאיסורא" שאני. א"כ, למדים אנו מגמרא זו שהכלל "אפרושי מאיסורא" הוא לאו דוקא אם עכשיו עובר עבירה, אלא אפילו כשיש שיעבור עבירה בהמשך, מותר לעבור עבירה קלה יותר, ע"מ להוציאו מאיסור כבד זה.

כך גם פוסק הרמב"ם (הלכות ק"ש פ"ג ה"ה): "ואם נזדמן לו להפריש מין דבר האסור בבית המרחץ, או בבית הכסא - מפריש, ואפילו בלשון הקודש ובענייני קודש".

למסקנה ניתן לומר ש"אפרושי מאיסורא" הוא סיבה נוספת לסוברים "חטא כדי שיזכה חבירך"

6. שיטות הראשונים, האחרונים, ופוסקי זמנינו לנושא זה
שיטות הראשונים והאחרונים נגזרות מתוך התנאים והכללים של "חטא כדי שיזכה חבירך"

שו"ת הרשב"א - "מצווה דרבים שאני"

הרשב"א נשאל מהגמרא ביבמות צ"ג ע"א. שם ר' ינאי עישר מפירותיו בשבת ע"מ שיוכל לאכלם, משום עונג שבת. ואיך עשה זאת, האם דוחה עונג שבת איסור דאוריתא? ותירץ הרשב"א מספר תירוצים, כשאחד מתירוציו הוא, שהתירו לשם מצוה כרי אליעזר ששחרר עבדו ע"מ שישלים למנין, למרות שיש איסור תורה של "בהם תעבודו" ותירצו שם: מצוה דרבים שאני. וכתב הרשב"א שבנד"ד אומרים לו לאדם "חטא כדי שיזכה חבירך".

ר"ן בשבת (ד' ע"א) - הצלה מאיסור גדול

הר"ן מבחין בין המדביק פיתו לאומר "לקט לי תאנים": במדביק פיתו, בכל מקרה יהיה איסור ויתחייב קרבן, משא"כ בערובין, שהאיסור הוא גדול - אכילת טבל, ולכן התירו.

"וכי אומרים לו לאדם עמוד וחטא כדי שתזכה"

ספר ההשלמה על שבת - איסור בידים

מתרץ את קושית התוס' מעירובין באומרו, שבשבת המדביק פיתו אינו עושה את האיסור בידים ממש, אלא רק מכניס את הפת לתנור וכשתאפה יתחייב חטאת, לעומת עירובין, שעושה בידיו את האיסור.

בית יוסף - אונס, והצלה מאיסור גדול

הבית יוסף בסימן ש"ו מהלכות שבת מביא מקרה, בו לקחו אשה בכוח בשבת ע"מ להמיר דתה, וכתב להתיר להצילה משתי סיבות:

- א. היא לא פשעה והיתה אנוסה.
- ב. זהו איסורא זוטא - חילול שבת, כדי להצילה, מכיוון שאם לא יצילה היא תחלל את השבת כל ימי חייה, וזוהי מצוה רבה.

החיד"א - מצווה כללית

החיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"א ס"ו), נשאל על מקום שיש בו הרבה מישראל, המתגלחים בתער ולא רצו לשמוע בקול מורים, ורצו רבני העיר להתיר להם גילוח בספירת העומר כדי שלא יתגלחו בתער וכתב שמתר. הוא הביא את דברי רב יוסף בסוטה מ"ח, שכאשר גברים שרים ונשים עונות, זו פריצות וכאשר נשים שרות וגברים עונים - זוהי כאש בנעורת, וכששאלה הגמרא למאי נפקא מינא? ענתה הגמרא: "לביטולי האי מקמי האי" רש"י במקום הסביר: אם לא נשמעים לנו לבטל שניהם נבטל קודם הנשים ששרות. אי"כ, ראה לעניינו, כי מותר לרבנים להתיר גילוח בספירת העומר, כדי שלא יתגלחו בתער.

שו"ת יהודה יעלה אסאד - בפריצות ובפשיעה מחמירים

שו"ת יהודה יעלה אסאד (אבהע"ז ק"מ), המובא בשו"ת "ביע אומר" כותב, שחלילה להתיר חלוצה לכהן, כשמאיימים להמיר דתם אם לא יתירו להם להנשא זה לזה. ומצטט את הגמרא בשבת ד': "וכי אומרים לו לאדם" וכו', וכ"ש שלא יחטא חבירו במזיד ובשאת נפש.

ציץ אליעזר - מצווה כללית

הציץ אליעזר (ח"א, ט"ז), מחלק בין מצוה פרטית למצוה כללית, כאשר במצוה פרטית חל הכלל: "וכי אומרים לו לאדם...", ואילו במצוה כללית אומרים לאדם "חטא כדי שיזכה חבירך", ולכן כופין אדון לשחרר עבד שחציו בן חורין כי המטרה היא שיוכל להתחתן ולישב את הארץ, וזו מצוה כללית.

שו"ת בנימין זאב - בפשיעה מחמירים

נשאל על אדם שנשבע שלא ישחק בקוביה תקופה מסוימת ובא לבקש שנתיר שבועתו, שמא יתקוף אותו יצרו, ופסק לאסור, מכיוון שהוא אינו שוגג, אלא פושע, והביא הגמרא בשבת ובעירובין.

שו"ת יביע אומר- באיסור חמור מקילים

הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר, כותב בתשובה לשאלה על אדם חילוני, שהגיע עם עוף לשוחט דתי, והרגיש השוחט שיש שבר בעוף וצריך להטריפו וחושש השוחט שאם לא ישחטוהו ילך האדם וישחט אותו בסכין מטבח פגומה, האם מותר לו לשחוט? וענה כי מותר לשוחט לשחוט את העוף, ובלבד שלא יאכל האדם נבלה, והביא המקורות הנ"ל לשיטתו.

ונראה שבנושא זה טוב לסיים בדבריו בהמשך :

"והכלל שלהתיר איסור קל בשביל איסור חמור צריך להיות מתון הרבה, וכמו ברפואת הגוף שלפעמים מחליט הרופא לחתוך יד שיש בה חולי כדי שלא תמשך המחלה ליתר הגוף ויסתכן, ולפעמים מחליט להשאיר הדברים כמות שהן, והכל נעשה כישוב הדעת עם רופאים אחרים, וכן הדין ברפואת הנפש שצריך להתישב הרבה עם דעות ת"ח גדולי תורה, שלא לבוא לידי חורבה חס וחלילה".